

ANNA GŁUSIUK<sup>1</sup>

Wydział Nauk Historycznych,

UKSW w Warszawie

ORCID: 0000-0003-2030-7803

DOI: 10.4467/12311960MN.22.001.16209

# Michał Savonarola o trudnym porodzie w *Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium*

**Michał Savonarola on a difficult childbirth in *Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium***

Michael Savonarola's treatise *Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium* is one of the most important treatises on gynecology, obstetrics and pediatrics written in Italy of 15th century. Its author combined the high mortality of women and children with the low qualifications of the midwives of that time and to rise the level of their knowledge he wrote a treatise which was a kind of the guide through pregnancy, difficulties during birth and care of children from birth until he was seven. Numerous references to the earlier authors testify the Savonarola's great theoretical knowledge and accurate observation about the medical practice. Even though many of the perinatal complication described by him had already been mentioned by Arnald de Villanova, the language used by Savonarola, the way of explanation of the undertaken problems and numerous advices made the treatise available to midwives who had no medical education but on whose knowledge and skills depended the lives of women and children.

**Słowa kluczowe:** komplikacje porodowe, Michał Savonarola, kobieta, poród, dziecko

**Keywords:** birth complication, Michele Savonarola, women, birth, children

---

<sup>1</sup> Składam podziękowanie Fundacji Lanckorońskich za otrzymane stypendium, które umożliwiło zebranie materiałów wykorzystanych do niniejszej publikacji.

Średniowieczne społeczeństwo oczekiwało od zamężnych kobiet, szczególnie tych z wyższych warstw społecznych, wydania na świat liczego potomstwa, najlepiej płci męskiej<sup>2</sup>. Wiązało się to między innymi z wysoką śmiertelnością dzieci, z których niewielki procent osiągał pełnoletność<sup>3</sup>. Nie dziwi zatem, że chcąc mieć pewność, iż majątek pozostanie w rodzinie, ówczesne mężatki przez większość czasu były w ciąży lub powracały do sił po porodzie. Jak wynika z *Liber de sinthomatibus mulierum*, którego autorstwo przypisuje się żyjącej w XI/XII w. Trotuli z Salerno, już wówczas wiedziano o niekorzystnym wpływie częstych ciąż na organizm kobiety<sup>4</sup>. Nieliczne traktaty z epoki zawierają wskazówki, w jaki sposób można było ich uniknąć, lecz kierowano je do pań posiadających już potomstwo<sup>5</sup>, które obawiały się, że nie przeżyją kolejnego porodu. Słowa „w obawie przed śmiercią” pojawiają się między innymi w: *Liber de sinthomatibus mulierum*<sup>6</sup>, *Thesaurus Pauperum*<sup>7</sup> Piotra Hiszpana,

<sup>2</sup> W źródłach z epoki można znaleźć informacje dotyczące oczekiwań w kwestii płci dzieci, i tak na przykład Agnolo Pandolfini (1360–1446), któremu przypisuje się dzieło *Del governo della famiglia*, przytoczył słowa, którymi mąż zwrócił się do żony: „módlmy się do Boga [...], aby dał nam łaskę długiego wspólnego życia w radości i zgodzie i z wieloma synami”. A. Pandolfini, *Del governo della famiglia*, Firenze 1847, s. 123. [Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia zostały wykonane przez autorkę artykułu]. Savonarola potwierdza, że ojcowie cieszyli się z każdej ciąży, lecz największą radość sprawiały im narodziny synów: „Essendo a tutti i padri la impregnatione grata, e quella del maschio più assai cha quella di le femene”. L. Belloni (red.), *Il trattato ginecologico-pediatrico in volgare di Michele Savonarola. Ad mulieres ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium*, Milano 1952, s. 54.

<sup>3</sup> Więcej na ten temat por. A. Giallongo, *Il bambino medievale. Educazione ed infanzia nel Medioevo*, Bari 1990, s. 89–91.

<sup>4</sup> Por. *Liber de sinthomatibus mulierum*, [w:] M.H. Green (red.), *Trotula. Un compendio medievale di medicina delle donne*, Firenze 2009, 2: „[...] quia in partu sepiissime molestatur, hinc est quare in eis sepius habundant egritudines, et maxime circa membra operi nature debita”.

<sup>5</sup> Interesująca jest opinia Savonaroli na temat kolejnego porodu. Zwracając się do kobiet, które niedawno urodziły, zalecał, aby jak najdłużej karmiły dzieci w celu wydłużenia czasu do kolejnej ciąży i porodu, który – jak zauważał – może zakończyć się ich śmiercią. Por. L. Belloni (red.), op. cit., s. 147: „Che cussi non lactendo, tu te engravidi più presto assai, stendo la mazuor parte di l’anno cum l’apetito corrupto, dolore de stomaco, di schiena e somegliante male; multiplichi i parti, et ogni parto ti dà una gram bastonata a la vita tua, quella sminuendo, e spesso ti conduce a porto cativo, che sempre ne resenti in tua vita, sì che spesso quella finisce inanti hora”.

<sup>6</sup> Ibidem, s. 87: „Si autem lesa fuerit in partu et postea pre timore mortis non uult concipere amplius”.

<sup>7</sup> Piotr Hiszpan, *Thesaurus pauperum*, [w:] M.H. Da Rocha Pereira (red.), *Obras medicas de Pedro Hispano*, Coimbra 1973, s. 259: „Quando mulier non uult concipere, quod forte timet mori, vel propter aliquid aliud”.

późniejszego Jana XXI († 1277), czy w zapiskach<sup>8</sup> Katarzyny Sforzy († 1509).

Każdy poród, bez względu na status społeczny kobiety, wiązał się z dużym ryzykiem i nierzadko kończył się zgonem jej, dziecka lub obojga. Trudno obecnie określić, jak wiele pań zmarło wówczas na skutek różnych komplikacji okołoporodowych. Ówczesni autorzy w swoich dziełach nie poświęcali kobietom dużej uwagi, i jeśli odnotowali śmierć którejś z nich, to z reguły zgon dotyczył przedstawicielki wyższych warstw społecznych<sup>9</sup>, podczas gdy o pozostałych zazwyczaj nie pisano. Tym bardziej intrygują więc wpisy np. w *Diario ferrarese*, którego autorstwo przypisuje się Bernardinowi Zambottiemu († ok. 1504), gdzie dwukrotnie wspomniano o licznych zgonach kobiet z powodu porodu<sup>10</sup>. Niestety, w obu przypadkach nie ma żadnych dodatkowych informacji. Nie wiadomo zatem: jak wiele kobiet zmarło, w jakim były wieku, do jakich grup społecznych należały oraz czy śmierć nastąpiła podczas porodu czy po nim. Bez wątplenia liczba zgonów musiała być jednak znaczna, skoro autor – mężczyzna – zwrócił na nie uwagę i uznał, że warto o tym napisać.

W ówczesnych traktatach medycznych brakuje dokładnych informacji na temat porodu. W rozdziałach poświęconych kobietom z reguły tylko pokrótce omawiano kwestie najczęstszych chorób, dolegliwości i ewentualnie trudnego porodu. Nie oznacza to jednak, że nie powstawały dzieła o tematyce ginekologicznej, było ich jednak zde-

<sup>8</sup> Por. *Gli Experimenti de la ex.ma S.ra Caterina da Furlj, matre de lo inlux.mo signor Giovanni de Medici*, copiatu dagli autografi di lei dal conte Lucantonio Cuppano colonnello ai servigli militari di esso Giovanni de' Medici detto delle Bande Nere, Imola 1894, s. 150: „Quando la Femina non vuol concepire che teme de morire overo per altra cagione”.

<sup>9</sup> W 1447 r. z powodu komplikacji porodowych zmarła madonna Costanza, żona Aleksandra Sforzy. Por. *Cronaca Malatestiana del secolo XV (AA. 1416–1452)*, w: *Cronache Malatestiane dei secoli XIV e XV (AA. 1295–1385 e 1416–1452)*, a cura di Aldo Francesco Massèra, *Rerum italicarum scriptores*, t. XV, parte II, Bologna [b.d.], s. 120. 13 lipca 1495 r. po porodzie umarła Bartholomea dela Farina. Por. *Diario di ser Tommaso di Silvestro*, w: *Ephemerides Urbevetanae dal Codice Vaticano Urbinate 1745 [AA. 1482–1514]*, a cura di Luigi Fumi, vol. 2, *Rerum Italicarum Scriptores t. XV*, parte V, Bologna b.d., s. 41. W 1495 r. po porodzie zmarła również Cesarina, żona Felice'a del Nebbia. Por. *ibidem*, s. 45. W 1497 r. w wieku 22 lat zmarła Beatrice d'Este. Por. B. Zambotti, *Diario ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504*, ed. G. Pardi, *Rerum italicarum scriptores ser. 2*, vol. 24, parte 7, Bologna 1933, s. 194. W tym samym roku w wyniku komplikacji porodowych zmarła również Anna Sforza, żona Alfonsa d'Este. Por. *ibidem*, s. 205–206.

<sup>10</sup> Pierwszy z wpisów znajduje się przy roku 1496: „Bestiame assai more in questo tempo et molte donne di parto moreno”. Por. B. Zambotti, *op.cit.*, s. 174. Drugi przy 1499 r.: „Et in questo tempo erano morte in Ferrara et Ferrarexe tante femine di parto che è una cosa inaudita et stupenda”. Por. *ibidem*, s. 226.

cydowanie mniej w porównaniu do traktatów medycznych poruszających inną problematykę. Ponadto autorzy z reguły koncentrowali się na omówieniu pojedynczego zagadnienia, takiego jak na przykład bezpłodność czy poronienie<sup>11</sup>. Tym cenniejsze są zatem: wspomniany wcześniej *Liber de sinthomatibus mulierum*, czy *Breviarium practicae* Arnalda de Villanova<sup>12</sup> (ok. 1313) i *Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium* Jana Michała Savonaroli († 1464)<sup>13</sup>, gdzie w sposób bardziej szczegółowy przedstawiono m.in. problematykę ciąży i porodu<sup>14</sup>.

Ostatni z wyżej wymienionych traktatów *Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium* powstał około 1460 r.<sup>15</sup> i jest jednym z wielu dzieł Michała Savonaroli uznawanego za jednego z najwybitniejszych medyków ówczesnej Italii. O samym autorze wiadomo, że urodził się w Padwie około roku 1385, gdzie następnie studiował medycynę, zdobywając wiedzę pod kierunkiem między innymi Giacomina della Torre, Galeazzy Santasofia czy Antonia Cermisone. Po ukończeniu nauki Savonarola prowadził w Padwie praktykę lekarską, a od 1433 r. wykładał na tamtejszym uniwersytecie. W 1440 r. przeniósł się do Ferrary, gdzie pracował przede wszystkim jako nadworny lekarz rodu Mikołaja III d'Este oraz jako wykładowca na

<sup>11</sup> Należy w tym miejscu wymienić m.in. dzieła: Antonia da Scarperia († 1433) *Consilium ad concipiendum*, Aleksandra Sermonaty († po 1492) *Consilium ne mulier abortiat*, Bernarda de Gordon († 1308) *De impregnacione*, Arnalda de Villanova († ok. 1311) *Consilium contra sterilitatem*, *Compendium coitus*, *Compilatio de conceptione*, Gentile da Foligno († 1348) *Consilium ad concipiendum*.

<sup>12</sup> W *Breviarium practicae* w rozdziale *De difficultate pariendi* Arnold de Villanova wymienił m.in. tuszę kobiety, jej słabość fizyczną, problem z macicą – małą, bardzo wąską, owrzodzoną, zbyt duże dziecko, za dużą głową, dwie głowy, nieprawidłowa budowa dziecka, ciąża mnoga, martwe dziecko i nieprawidłowe ułożenie. Por. *Arnaldi de Villanova Breviarium practicae a capite usque ad plantam pedis cum Capitulo generali de Vrinis, et Tractatu de omnibus Febribus, Peste, Empiata, et Liparia*, coll. 1332, w: *Arnaldi Villanovani Philosophi et Medici summi Opera omnia cum Nicolai Tavrelli Medici et Philosophi in quosdam libros Annotationibus*, Basileae 1585.

<sup>13</sup> Na temat Michała Savonaroli zob. R. Simonetti, *Savonarola Michele*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma 2018, s. 150–153; Ch. Crisciani, *Michele Savonarola, medico: tra università e corte, tra latino e volgare*, w: N. Bray, L. Sturlese (red.), *Filosofia in volgare nel medioevo*, Louvain-La-Nueve 2003, s. 433–449.

<sup>14</sup> Więcej na temat traktatu Michała Savonaroli por. A. Głusiuk, *De regimine infantis – opieka nad dzieckiem w średniowiecznej Italii na podstawie Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium* Michała Savonaroli, „Medycyna Nowożytna” 2021, nr 1, s. 63–79; A. Głusiuk, *Ciąża, poród, opieka nad matką i noworodkiem na podstawie traktatu Michała Savonaroli Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium*, „Almanach Historyczny” 2021, t. 23, z. 2 (specjalny), s. 167–184.

<sup>15</sup> Por. R. Simonetti, op. cit., s. 152.

tamtejszym wydziale medycznym<sup>16</sup>. Jego *Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium* jest uznawany za pierwsze powstałe w Italii dzieło o tematyce ginekologiczno-położniczo-pediatrycznej, które napisano w języku narodowym<sup>17</sup>. Oprócz podejmowanej problematyki traktat wyróżniał się spośród innych między innymi: językiem, odbiorcami, do których był adresowany, i strukturą tekstu<sup>18</sup>. Wymienione wcześniej *Liber de sinthomatibus mulierum* i *Breviarium practicae* napisano po łacinie, której użycie wskazuje, że były kierowane do osób znających język, a zatem wykształconych, co w zdecydowany sposób zawężyło grono ich odbiorców. Do całkiem innej grupy był natomiast adresowany traktat Savonaroli. Już sam tytuł *Ad mulieres Ferrarienses* informuje, że kierował go do mieszkank ówczesnej Ferrary, a użyty przez niego język wskazuje, że odbiorcami były osoby niemające wykształcenia<sup>19</sup>.

Savonarola zwrócił uwagę na wysoką śmiertelność kobiet i dzieci w Ferrarze i okolicach, którą powiązał między innymi z niewielkimi kwalifikacjami tamtejszych akuserek<sup>20</sup>. Warto zaznaczyć, że we wstępie traktatu informuje, że pozostawia swoją pracę kobietom, które nazywa swoimi córkami, jako spuściznę po nim<sup>21</sup>. Ponadto zapewnia je również, że pisząc go, uczynił wszystko, co było w jego mocy, aby sprostać ich oczekiwaniom<sup>22</sup>. Te ostatnie słowa pozwalają sądzić, że to właśnie mieszkanki Ferrary zwróciły się do niego z prośbą o napisanie dla nich tego dzieła.

<sup>16</sup> Por. ibidem, s. 151–152. Więcej na temat Savonaroli i jego dzieł por. Ch. Crisciani, *Michele Savonarola, medico: tra università e corte, tra latino e volgare*, [w:] N. Bray, L. Sturlese (red.), *Filosofia in volgare nel medioevo*. Atti del convegno della Società per lo studio e del pensiero medievale (S.I.S.P.M.), Lecce, 27–29 settembre 2002, Louvain-La-Nueve 2003, s. 445–449; Ch. Crisciani, *Nota introduttiva*, [w:] Ch. Crisciani, G. Zuccolin (red.), *Michele Savonarola. Medicina e cultura di corte*, Firenze 2011, s. XIII–XV.

<sup>17</sup> Jako kolejne powstały: traktat Jana Marinelli, *Le medicine partendenti e alle infermità delle donne*, a następnie dzieło Scypiona Mercuria, *La comare o la ricogliatrice*.

<sup>18</sup> W przygotowaniu artykułu, w którym szerzej jest omawiana m.in. kwestia użytego przez Savonarolę języka, adresatów i struktury tekstu.

<sup>19</sup> Por. L. Belloni (red.), op. cit., s. 4: „non havendo vui il litteral sermone, cussì stato mi è necessario quello in volgare scrivere”.

<sup>20</sup> W traktacie Savonarola, poruszając kwestię komplikacji porodowych, wymienia właśnie niewystarczające umiejętności akuserek. Por. ibidem, s. 116.

<sup>21</sup> Por. ibidem, s. 3–4: „Certo, done mie, ziò ho voluto fare come uno testamento, nel qual vui, fiole mie, ho voluto herede lassiare, e non havendo vui il litteral sermone, cussì stato mi è necessario quello in volgare scrivere”.

<sup>22</sup> Por. ibidem, s. 4: „Sì che ho voluto per tanta mia fatica a vui, mie fiole ferrarexe, in quella parte che potuto ho, di tanti beneficii vostri satisfare”.

Savonarola oddał w ręce kobiet swoisty „przewodnik”, który miał je przeprowadzić przez ciężę, trudy porodu i pomoc w opiece nad dzieckiem. Traktat składa się z trzech części – *regimina*: 1) *regimen pregnantis* – omawia styl życia kobiety ciężarnej; 2) *regimen enixe* – porusza kwestie położu; 3) *regimen infantis* – informuje o opiece i higienie dziecka od chwili jego narodzin do ukończenia siódmego roku życia<sup>23</sup>.

Lektura traktatu ukazuje, że dla Savonaroli najważniejsze było zdrowie i życie kobiet. Zauważa się, że był uważnym obserwatorem, kierował się intuicją i umiejętnie łączył fakty. Ponadto musiał mieć do czynienia z kobietami należącymi do wszystkich warstw społecznych. Świadczą o tym zapisane przez niego receptury, w skład których wchodziły zarówno kosztowne składniki, jak na przykład szafran czy mirra, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu, na które mogły sobie pozwolić jedynie przedstawicielki wyższych grup społecznych, jak i produkty codziennego użytku, które nie nadwyrężały skromnego budżetu.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie wiedzy Savonaroli na temat komplikacji porodowych. Analizie zostanie poddany traktat *Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium*, a w szczególności jego część, w której autor porusza kwestie porodu<sup>24</sup>.

## Trudny poród

W traktacie Savonarola sporo uwagi poświęcił komplikacjom okołoporodowym. Uważał, że mogły one nastąpić z powodu: kobiety, dziecka, macicy, łożyska, organów wewnętrznych znajdujących się obok macicy, nieprawidłowego terminu porodu, niekompetencji akuszerki i innych czynników zewnętrznych, takich jak na przykład niska temperatura<sup>25</sup>. Omawiając te z nich, które następowały z powodu: 1) kobiety – wymienił m.in. jej zbyt młody wiek, słabość fizyczną, choroby, pierwszy poród, obawę przed porodem<sup>26</sup>; 2) dziecka – wymienił nieprawidłowe ułożenie, płeć, jego zbyt duży lub zbyt mały rozmiar, dziecko o dwóch głowach, ciężę mnogą<sup>27</sup>; 3) czynników zewnętrznych

<sup>23</sup> Por. L. Belloni (red.), op. cit., s. XV.

<sup>24</sup> Więcej na temat kwestii związanych z porodem zobacz A. Głusiuk, *Ciąża, poród, opieka...*, op. cit., s. 167–184.

<sup>25</sup> Por. L. Belloni (red.), op. cit., s. 111.

<sup>26</sup> Por. ibidem, s. 111: „E perseguendo in questo, diremo, primo, per rispetto di la pregnantè: il perchè è troppo gioveneta, e cussi la via è stretta; è debele di natura e sta inferma, il che la virtù expulsiva è facta debelle; o che l'è il primo parto, il perchè sta timida forte e perde il vigore e l'animo, e cussi si debilita la virtù expulsiva”.

<sup>27</sup> Por. ibidem, s. 112–114.

– wymienił nastroj kobiety – melancholia<sup>28</sup>, niewystarczające kwalifikacje akuszerki<sup>29</sup>, zbyt chłód – z tego powodu według niego kobiety z północnych regionów rodziły trudniej<sup>30</sup>. Ponadto porody zimą uważał za bardziej niebezpieczne, niż te mające miejsce latem<sup>31</sup>, ale zaznaczył, iż komplikacje mogą pojawić się również podczas wysokich temperatur<sup>32</sup>.

## Zbyt młody wiek kobiety i jej nieprawidłowa budowa ciała

W przypadku porodu u zbyt młodej kobiety Savonarola uważał, że będzie on trudny, bolesny i niebezpieczny. Ostrzegał, że może zakończyć się jej śmiercią ze względu na brak pełnej dojrzałości fizycznej<sup>33</sup>, co pozwala przypuszczać, że był świadkiem lub słyszał o wielu zgonach, które łączył właśnie ze zbyt młodym wiekiem rodzącej. W trakcie wspomnień, powołując się na lekarza Marsilia, o którym pisze, że był dobrym medykiem, o ciężarnej ośmiolatce<sup>34</sup>. Niestety, nie podał żadnych dodatkowych informacji. Nie wiadomo więc, jak długo trwał poród i czy dziewczyna oraz dziecko go przeżyli. Chcąc zmniejszyć liczbę zgonów młodych dziewcząt, Savonarola zwrócił się do ich rodziców, aby nie wydawali swych córek zbyt wcześnie za mąż, jeśli te są im drogie i nie chcą stracić wypłaconego ich mężom posagu<sup>35</sup>. Podkreślał,

<sup>28</sup> Ibidem, s. 115: „Frontosa pregnante, seppi che la melancolia ti fa difficultare il parto”.

<sup>29</sup> Ibidem, s. 116: „Per respecto di la comadre over obstetrice [...] chè certo per caxuone de ignorantia sua molti fantini e madre o moreno o mal capitano”.

<sup>30</sup> Ibidem, s. 115: „Per respecto di le caxuone exteriore: come per gram fredo, el quale constrenze la via de lo exito [...]. E per tal caxuone, ne le parte septemtrionale i parti suono più difficili, e cussi lo inverno suono più difficili che ne la estate e più pericoloxi”.

<sup>31</sup> Ibidem, s. 115: „I parti [...] cussi lo inverno suono più difficili che ne la estate e più pericoloxi”.

<sup>32</sup> Ibidem, s. 115: „Ma quando fosse dato uno grande et exterminato caldo, cussi il parto se farà difficile, quella calidità risolvendo la virtù di la parturiente e rendendola debele”.

<sup>33</sup> Por. ibidem, s. 18: „In postremis, voglio per le garzuonete aricordare che, non havendo le garzuonete li membri suoi biem compiti a la generatione neccessarii, zioè la matrice per il feto biem contenere, né la via per la quale ussire debe il feto biem larga e naturalmente dilatata come doverebe, cussi quando vengono al parto, incorrono gram dolore e mazor assai, e molto più penano nel parturire per la strictura de la via: che molte cussi si ritruovano mal capitare o per morte o per grande infirmità”.

<sup>34</sup> Por. ibidem, s. 10: „Et ancho recita Marsilio, il gram medico de tanta auctorità degno, che a suo tempo se trovò fanzuola gravida de anni otto”.

<sup>35</sup> Por. ibidem, s. 18: „Padre e madre che havete le fiole care, quelle tenere per fina a tempo debito, e non vogliati quelle metere a pericolo de perderle ensieme cum le dote”.

że nawet jeśli prawo zezwalało na zawieranie związku małżeńskiego dziewczętom w wieku lat 12, a chłopcom 14, nie oznaczało to, że osiągnęli pełną dojrzałość fizyczną do prokreacji<sup>36</sup>. Ponadto uważał, że właśnie z powodu małżeństw zawieranych w zbyt młodym wieku, dotyczyło to obojga małżonków, skróciła się długość życia kolejnych pokoleń<sup>37</sup> oraz ich słabsza kondycja fizyczna, ponieważ – jak twierdził – z takich związków przychodziły na świat wątłe, krótko żyjące dzieci<sup>38</sup>. Savonarola za najlepszy dla kobiety wiek do wydawania na świat potomstwa uważał 18. rok życia, ponieważ wówczas mniej cierpi ona podczas porodu, dzieci rodzą się silniejsze, żyją dłużej<sup>39</sup>, są zdrowe, lepiej zbudowane, ostrożniejsze, mają dobrą pamięć oraz – jak twierdził – łatwiej się uczą<sup>40</sup>. Zwrócił uwagę również na to, że potomstwo zbyt młodej matki jest „wątłe, niedoskonałe i nie tak silne, jak być powinno”<sup>41</sup>. Wszystkie te argumenty, którymi się posłużył, miały na celu przekonać ówczesne społeczeństwo do zawierania małżeństw w wieku, w którym oboje małżonkowie osiągnęli pełną dojrzałość fizyczną.

Kolejnym czynnikiem, który według Savonaroli mógł wpłynąć na pojawienie się komplikacji, była nieprawidłowa budowa ciała kobiety – zbyt wąska miednica. Zaobserwował, że kobiety o szerszej miednicy łatwiej wydawały na świat potomstwo niż te, które budową przypo-

<sup>36</sup> Por. *ibidem*, s. 17.

<sup>37</sup> Por. *ibidem*, s. 7: „E questo tal maritare i garzuoni e le garzuone come ozidi se fa, è una de le caxuone de la breviatione di la età nostra, zioè de la declinatione de la humana natura di quello che era per lo passato, che più longamente se vivea e più sani assai”.

<sup>38</sup> Por. *ibidem*, s. 7: „Che pure è vero che da debelle principii descendono debelle effecti: si che, ritrovandose l'uno e l'altro inati tal età debelle e non perfecti, e somiglianti il seme suo, cussi nascerano fioli debelli e meschini e di vita breve”. O wątłym potomstwie, które przychodziło na świat w związkach zawartych w zbyt młodym wieku pisał również w innym miejscu traktatu. *ibidem*, s. 8: „Che se pure genera, gienera il feto debole e meschino e piccolo”. Oraz *ibidem*, s. 15: „Et imperò se pur se engravida e genera, il parto è debele e non biem perfecto, nè robusto come essere doveria: il perchè, è infirmizo e de più breve vita assai”.

<sup>39</sup> Por. *ibidem*, s. 16: „Et per somegliante raxuore dire habiamo che in la consistentia sua la dona più fazilmente parturisse e fa i fioli più forti e più robusti e cum men dolore ceteris paribus e cum i membri suoi più perfecti”.

<sup>40</sup> Por. *ibidem* s. 16: „Et per somegliante raxuore dire habiamo che in la età di la consistentia sua la dona più fazilmente parturisse e fa i fioli più forti e più robusti e cum men dolore ceteris paribus e cum i membri suoi più perfecti. Il perchè da concidere è che, nascendo li fantini cum li instrumenti di l'anima più perfecti, quella meglio adopererà le operationi suoe: il perchè serano forte, più prudenti e memorosi e di migliore intellecto assai ad imparare arte e scientia”. W przygotowaniu artykułu, w którym jest szerzej omawiana m.in. kwestia najlepszego według Savonaroli wieku kobiet do wydawania na świat potomstwa.

<sup>41</sup> *Ibidem*, s. 15: „Et imperò se pur se engravida e genera, il parto è debele e non biem perfecto, nè robusto come essere doverià”.



minały mężczyzn, czyli miały wąskie biodra<sup>42</sup>. Zauważył również, że organy wewnętrzne, jak na przykład zbyt mała i wąska macica, jej owrzodzenie, znajdujące się na niej blizny<sup>43</sup>, pęcherz i jelita, w szczególności, jeśli były owrzodzone lub wypełnione treścią<sup>44</sup>, mogły przyczynić się do powstania komplikacji.

## Nieprawidłowe położenie dziecka

Już w starożytności za prawidłowe położenie dziecka uznawano to główkowe<sup>45</sup>. Savonarola, aby zostać dobrze zrozumianym, przyrównuje ją do pozycji, którą przyjmują chłopcy, skaczący do wody: „jak robią chłopcy, kiedy się kąpią i chcą wykonać skok do wody, wyciągają ręce wzdłuż ud, i w ten sposób głową rzucają się w nią [w wodę A.G.]: i tak zgodnie z naturą czyni płód, aby łatwiej wyjść”<sup>46</sup>. Savonarola uważał opisaną pozycję za prawidłową i dodał, że każda inna nią nie jest<sup>47</sup>. Ponadto zapisał, że jest ona najbardziej powszechna<sup>48</sup>. W przypadku pozycji stópkowej, kiedy jako pierwsze pojawiały się nóżki, oczekiwał od akuszerki, że delikatnie pociągnie za kończyny dziecka, pomagając mu w ten sposób przyjść na świat<sup>49</sup>. W innym miejscu traktatu radził akuszerkom, aby w sytuacji, kiedy jako pierwsze ujrzały nóżki dziecka, natarły dłonie olejkim z rumianku, próbowały włożyć je z powrotem i obrócić do pozycji główkowej<sup>50</sup>. Kiedy wykonanie tego zabiegu okazywało

<sup>42</sup> Ibidem s. 18: „Et imperò la natura à produto la femena larga di soto: il perchè quelle che suono strette homenite, zioè cuome è l’huomo, parturiscono cum mazuor fatica e dolore: chè, done mie, l’omo vole essere largo di sopra e stretto di sotto, il contrario le done”. W innym miejscu ponownie podaje, że wąskie biodra utrudniają poród. Por. ibidem, s. 115.

<sup>43</sup> Por. ibidem, s. 114: „Per respecto di la matrice: adviene chel parto se difficulta quando zioè la matrice è picola, stretta di natura, e troppo serata, o che è fata ulcerata piena di cicatrice”.

<sup>44</sup> Ibidem, s. 115: „Per respecto di membri vicini se difficulta il parto: il quale suono la vesica, quando in quella fosse apostematione alcuna o nocumento per retentione di la urina; somegliante lo intestino, quando in quello fosse apostema e molta fece dura”.

<sup>45</sup> Por. A. Tatariewicz, *Mater in statu nascendi. Społeczeństwo i medyczne aspekty zdrowia reprodukcyjnego kobiet w starożytnym Rzymie*, Poznań 2018, s. 150–252.

<sup>46</sup> L. Belloni (red.), op. cit., s. 112: „cuome fano i garzuoni quando se bagnano e voleno fare uno supozo in l’aqua, extendendo le mane sopra le cosse a la longa, e cussi cum il capo se gietano inanti in quella: e cussi per natura fa il feto, per più fazilmente uscire”.

<sup>47</sup> Ibidem, s. 112: „Questa è adonca la figura naturale di lo uscire dil feto, et ogni altra si dicta non naturale”.

<sup>48</sup> Por. ibidem s. 113: „E questa è la figura cum la quale esse comunamente il feto”.

<sup>49</sup> Por. ibidem, s. 113: „Apresso tal figura, giè una a questa assai propinqua, et è quando esse cum i pedi inanti, pure cum le mane extese sopra le cosse; il che la obstettrice debe la creatura per i pedi quella moderatamente tirare”.

<sup>50</sup> Por. ibidem, s. 126–127: „Occorre alquante fiate, che sicome la creatura ussire debbe cum il capo inanti come dicto habiamo, cussi esse prima cum i pedi. In lo quale

się niemożliwe, radził obwiązać nóżki dziecka materiałem i wyjąć je siłą<sup>51</sup>. Zaznaczył, że w takich przypadkach mogła zająć konieczność użycia narzędzi chirurgicznych, ale oczekiwał, że zabieg wykona lekarz, a nie akuszerka, ponieważ – jak twierdził – „nie jest to czynność dla kobiet”<sup>52</sup>. Zapisał również, że zdarzają się sytuacje, w których jako pierwsze ukażą się ramiona lub głowa i stopy jednocześnie. Pozycje te uważał za niebezpieczne, zagrażające życiu matki, dziecka lub obojga<sup>53</sup>.

W czasie porodu radził kobietom, aby z cierpliwością znosiły ból. Ostrzegał je, że wykonując gwałtowne ruchy, mogły wpłynąć na zmianę pozycji dziecka i w konsekwencji doprowadzić do komplikacji, która mogła zagrozić życiu ich obojga<sup>54</sup>. Warto dodać, że przyczyny śmierci dziecka lub matki upatrywał również w nieprawidłowym położeniu płodu<sup>55</sup>.

W traktacie Savonarola zapisał, że można było zapobiec nieprawidłowemu położeniu dziecka. Zalecał zatem, aby w czasie ciąży kobiety nie przemęczały się, nie schylały, nie wyginały i nie wyprostowywały ciała, ponieważ właśnie te ruchy wpływają na przyjmowanie przez dziecko nieprawidłowej pozycji<sup>56</sup>.

## Przedwczesny i przedłużający się poród

Inną wymienioną w traktacie przyczyną komplikacji mógł być przedwczesny lub przedłużający się poród. Savonarola zwrócił uwagę, że w przypadku zbyt wczesnego rozwiązania brakuje skurczy, które natomiast pojawiają się, jeśli dziecko przychodzi na świat w pra-

---

caxo, debbe la comadre onzarse le mane cum l’olio di camamilla, e intrromettere i pedi, e quelli alzare dentro da la matrice, sì chel capo descenda, dendoghe buona forma al suo descendere”.

<sup>51</sup> Por. ibidem, s. 127: „E se zìò non fosse possibile, lige le gambe cum una buona e forte fassa, e tiri fuora per forza la creatura”.

<sup>52</sup> Ibidem, s. 127: „E zìò fare non potesse, se conviene adoperare i ferri: lasso tal cura a medici, che non è opera da donne”.

<sup>53</sup> Por. ibidem 113: „Adviene anco chel feto, per esser mal situato ne la matrice, cussi se mostra de uscire per molte altre figure, come uscire cum il brazo prima, o cum il capo e pedi insieme etc., come di sotto particolarmente diremo. E tute queste figure sono prave e pericoloxe: che cussi hora muore il feto, huora la madre, huora tutti dui”.

<sup>54</sup> Por. ibidem, s. 114: „Quando veni al parto e che tu te vai butando hora di qua hora di là sopra il lecto over scagno, mo drizendote mo storzendote come troppo delicata, cussi sei cauxone de dificultare il parto tuo et in quello grandemente penare, dendo al feto diverso sito dal naturale, e cussi sei cauxone di la morte tua o dil feto tuo”.

<sup>55</sup> Por. ibidem, s. 127: „Dove, frontosa, voglio seppi che tal uscire non cum buona forma del feto è alquante fiata cauxone di la morte sua e di la madre”.

<sup>56</sup> Por. ibidem, s. 127: „Et imperò, frontosa, quando sei gravida, riguardate di faticare, drizare, storzere, inchinare e somegliante acti fare, a zìò che nel ventre non recava la creatura mala forma, per la quale nel parto quella o tu habia a morire”.

widłowym terminie<sup>57</sup>. Przyczyny ich nieobecności upatrywał w zbyt dużym wysiłku fizycznym w trakcie ciąży<sup>58</sup>. Zauważył, że najtrudniejsze są pierwsze i ostatnie tygodnie ciąży. Zalecał zatem, aby kobiety zachowywały wówczas dużą ostrożność i rozwagę<sup>59</sup>.

W przypadku przedłużającego się porodu zalecał, aby wzmocnić rodzącą, podając jej posiłek składający się ze świeżych jaj utartych z aromatycznym winem<sup>60</sup>. Rada ta dotyczyła jednak zamożnych pań, bowiem ubogie miały jedynie zaopatrzyć się w dużą ilość jaj<sup>61</sup>. Zwracając się do akuserek, radził, aby osłabionej długim porodem kobiecie przystawiły do nozdrzy między innymi aromatyczne wino, wodę różaną, fiołki i róże<sup>62</sup>. Opierając się na innych autorach, jednak bez podania konkretnych imion<sup>63</sup>, zapisał, że w porodzie mogły okazać się pomocne magnes i korale<sup>64</sup>, z których pierwszy rodząca miała trzymać w lewej dłoni, a sznurem korali należało obwiązać jej prawe udo<sup>65</sup>.

Należy w tym miejscu dodać, że Savonaroli zależało na zmniejszeniu bólu i na skróceniu czasu trwania porodu. W tym celu zalecał ciężarnym kąpiele w zwykłej, niezbyt ciepłej wodzie, których miały zażywać od 15 do 20 dni przed porodem i powtarzać od 5 do 7 razy

<sup>57</sup> Por. ibidem, s. 115: „Per respecto di la hora: se fa il parto difficile quando se move il feto per uscire inanti l'ora sua, e quello non receve aiuto da la natura come faria in la hora conveniente”.

<sup>58</sup> Por. ibidem, s. 115: „E questo atribuire potiamo a qualche caxuone exteriore, fatiga zioè, levare pexo grave, e somegliante cosse”.

<sup>59</sup> Por. ibidem, s. 82: „E tu frontosa, biem nota che cussi è mazuor pericolo in tal superfluo exercitio in li primi et ultimo mexe: in li primi, il perchè come fiore è debelmente aligato; in l'ultimo, il perchè il fructo è maturo e sta per cadere, sì che piccola caxuone fa quello uscire”.

<sup>60</sup> Por. ibidem, s. 122: „Il sovenimento suo debbe essere de ove sorbirle fresche, di consumato, pistato, de vino odorifero avanzato, e somegliante”.

<sup>61</sup> Por. ibidem, s. 122: „Frontosa povereta, fa come meglio puoi: almanco non ti manche le ove”.

<sup>62</sup> Por. ibidem, s. 122–123.

<sup>63</sup> O stosowaniu magnesu i korala podczas porodu pisze m.in. Piotr Hiszpan: „Item si tenerit magnetem manu, statim pariet”, oraz „Item corallus alligatus coxe facit facilem partum”. Piotr Hiszpan, op. cit., s. 273. Warto dodać, że magnes uznawano za skuteczny podczas porodu również w późniejszych czasach. I tak, na przykład pojawia się on u Katarzyny Sforzy: „Ancora se la tira in mano la calamita incontinentemente parturira”. *Gli Experimenti de la ex.ma S.ra Caterina da Furlj*, op. cit., s. 224. Również Scipione Mercurio podaje, że rodzącej bardzo pomaga trzymanie w dłoni czarnego magnesu. Por. S. Mercurio, *La comare o ricoglitrice di Scipione Mecuri cittadino Romano, Medico della Magnifica Comunità di Lendenara divisa in tre libri*, in Venetia 1596, s. 62.

<sup>64</sup> Por. L. Belloni (red.), op. cit., s. 124–125.

<sup>65</sup> Por. ibidem, s. 124–125: „Dicono li auctori che tenere la calamita ne' la mane sinistra biem stretta fa facilitar il parto, similmente ligare una corda di corali a la cosa dextra”.

dziennie. Zalecał, aby kobieta pozostała w wodzie przez kwadrans lub dłużej<sup>66</sup>.

## Rozmiar dziecka, jego płęć i nieprawidłowa budowa

Trudności podczas porodu mogły być spowodowane również wielkością dziecka. W przypadku, jeśli było zbyt duże i nie mogło samodzielnie przyjść na świat, Savonarola radził wyjąć je siłą<sup>67</sup>. Jeśli nie było to możliwe, aby uniknąć śmierci zarówno dziecka, jak i matki, zalecał uczynić tak, jak radzili antyczni autorzy – potraktować je jak zmarłe i wykonać embriotomię, której jednak – jak zaznaczył – nie powinny wykonywać kobiety<sup>68</sup>. W przypadku zbyt małego dziecka zapisał jedynie, że może przyczynić się do komplikacji porodowych, ale nie podał, w jaki sposób należało pomóc rodzącej<sup>69</sup>.

W kwestii płci dziecka uważał poród chłopców za łatwiejszy niż dziewczynek, ponieważ – jak twierdził – dzięki silniejszym ruchom ułatwiają sobie przyjście na świat<sup>70</sup>. Innym wymienionym przez Savonarolę czynnikiem mogącym przyczynić się do komplikacji podczas porodu była nieprawidłowa budowa dziecka<sup>71</sup>. Zapisał, że zdarzają się

<sup>66</sup> Por. ibidem, s. 118: „Il primo siropo over digestivo che zascuna far può, è bagnarse in quelli zorni XV o XX inanti parto in una tina over mastello pur di aqua semplice non troppo calda, cinque o sei fiata, e in quella stare per spatio di quarto di hora e più se può; che questo bagno ha a molificare i ligamenti e i membri per i quale debbe ussire il feto e quelli dilatate”.

<sup>67</sup> Por. ibidem, s. 127: „Alquante fiata se rituova il feto essere tanto grande che uscire non può: alhuora se debbe quello ligare e tirare per forza cum fazilità pur sempre unzendo la via di lo exito”.

<sup>68</sup> Por. ibidem, s. 127: „E se far non se può, a zio che non muora, e la madre insieme, insegna li auctori di quello tractare come cossa morta, zioè tagliare in pezi: questo consiglio lasso ad altri”.

<sup>69</sup> Por. ibidem, s. 113: „Item la grandeza dil capo o dil corpo rende il parto difficile, e cussi anco quando il feto fosse troppo piccolo e diminuito, che cussi serebbe di piccola e diminuita possanza”.

<sup>70</sup> Por. ibidem, s. 113: „Seguitendo adonca la difficultà dil parto per respecto dil feto, diremo che anco se difficulta il parto per respecto dil sexo, che quello dil maschio è più leve assai, il perchè il movimento dil maschio è più forte, e cussi meglio aiuta al suo uscire”.

<sup>71</sup> Ówczęśni autorzy często pisali o narodzinach dzieci o nieprawidłowej budowie ciała, które zazwyczaj opisywano przymiotnikiem *monstruosus*. Wiadomo na przykład, że w 1234 r. urodziły się dwie złączone ze sobą dziewczynki. Por. Girolamo Albertucci de' Borselli, *Cronica gestorum ac factorum memorabilium civitatis Bononiae ad urbe condita ad annum 1497*, ed. A. Sorbelli, in *Rerum Italicarum Scriptores 2*, t. XXIII, parte II, Città di Castello 1929, s. 23. W Bolonii w 1431 r. przysły na świat bliźnięta, z których jedno było zbudowane prawidłowo, natomiast drugie – dziewczynka urodziła się bez głowy. Por. ibidem, s. 80. Kronikarz Jan informuje, że we Florencji 4 lutego 1358 r. przysła na świat dziewczynka o zdeformowanej budowie ciała. Jak podaje autor, urodziła się m.in. bez nosa, górnej wargi i powiek, a u każdej dłoni miała po sześć palców.

narodziny dzieci o dwóch głowach i jako przykład podał przypadek dziecka, które przyszło na świat w Padwie w 1320 r.<sup>72</sup>

## Martwe dziecko

Kolejną przyczyną wymienionych w traktacie komplikacji porodowych była śmierć dziecka w łonie matki<sup>73</sup>. Autor uważał taki poród za skomplikowany ze względu na brak ruchów, którymi dziecko pomaga sobie w przyjsciu na świat<sup>74</sup>. W takich przypadkach radził wezwać chirurga<sup>75</sup>, lecz zanim zdecydowano o jego przybyciu, zalecał, aby akuszerka spróbowała pomóc kobiecie, układając ją tak, aby brzuch znajdował się powyżej głowy. Następnym krokiem było umieszczenie w macicy, na co najmniej godzinę, wywaru przygotowanego między innymi z liści malwy i lnu. Po tym czasie należało wywołać u rodzącej kichanie, zasłaniając jej jednocześnie usta i nos<sup>76</sup>. Jeśli nie otrzymano oczekiwanych rezultatów, należało wówczas wezwać medyka<sup>77</sup>. W innym miejscu traktatu podaje, że pomocne mogło być również dodanie do rosołu lub aromatycznego wina odpowiedniej ilości szafranu<sup>78</sup> oraz wykonywanie fumigacji, które w przypadku zamożnych pań radził wykonywać między innymi z mirry, a ubogim polecał odchody gołębia<sup>79</sup>.

---

Por. *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani*, t. 2, Trieste 1858, s. 254. Warto dodać, że w przypisywanym Albertowi Wielkiemu traktacie pt. *De secretis mulierum* powstałym w XIII lub XIV w., w rozdziale VI *O dziwowisku w naturze* autor pisze na temat narodzin dzieci o nieprawidłowej budowie ciała. Por. Pseudo-Albert Wielki, *O sekretach biologicznych*, oprac. J. Krocak, J. Zagożdżon, wstęp J. Zagożdżon, Wrocław 2012, s. 119–129.

<sup>72</sup> Por. L. Belloni (red.), op. cit., s. 113: „Aprresso, adviene chel fetu ha dui capi, [che pur ò ritrovato, come dice Augustino, dui gemelli che havevano due capi] e uno corpo, e anco tali furono a Padoa del 1320, di questi tali il parto se rendete difficile”.

<sup>73</sup> Ibidem, s. 125: „Et è dicto «sel fetu è vivo», il perchè quando è morto, anco più il parto se dificulta”.

<sup>74</sup> Por. ibidem, s. 114: „Item, quando il fetu è morto ne la matrice, cussì se rende il parto difficile: il perchè il fetu non ha alcuno movimento cum i quale se aiute ad uscire”.

<sup>75</sup> Por. ibidem, s. 125: „Il perchè in tal caxo la parturiente sta cum gram debilità e gravi accidenti, il che spesso è di bixogno subsidio dil medico cirogico cum tenaglie e ferri che habiano quello tirare fuora”.

<sup>76</sup> Por. ibidem, s. 125.

<sup>77</sup> Por. ibidem, s. 125: „Ma se pure non giovasse nè cum le mane, nè cum lavande, nè cum inunctione e emplastratione, cussì convene ricorrere al medico pratico”.

<sup>78</sup> Por. ibidem, s. 126: „Infine pure agiungere voglio la pratica comuna, che è il dare dil zafrano in tal caso, il quale se dà cum il bruodo, alquante cum il vino odorifero, più e meno secundo la forteza de la pregnant, ma comunamente ne danno una octava di onza”.

<sup>79</sup> Por. ibidem, s. 126: „E molto vale far suffumigio cum la mirra sola o cum mirra e galbina. Vale anco per le povere il suffumigio dil sterco dil columbo”.

## Ciąża mnoga<sup>80</sup>

Inną wymienioną w traktacie przyczyną komplikacji jest ciąża mnoga<sup>81</sup>. Ponieważ według Savonaroli to od kobiet zależało, ile dzieci urodzą podczas jednego porodu, zwracając się do nich, pisał, aby wzięły pod uwagę swoje zdrowie i nie wydawały na świat jednocześnie kilkorga dzieci, jak to czynią zwierzęta<sup>82</sup>. Chcąc je zachęcić do pojedynczej ciąży, pisał, że podczas porodu bliźniąt lub większej liczby dzieci dochodzi do uszkodzenia macicy<sup>83</sup>. Ponadto twierdził, że w trakcie takiego porodu kobiety bardziej cierpią i są narażone na większe niebezpieczeństwo niż wtedy, gdy rodzą jedno dziecko<sup>84</sup>. Warto zaznaczyć, że według niego ciąża mnoga była szczególnie niebezpieczna dla pierwszego dziecka i jeśli dochodziło do jego śmierci, odpowiedzialnością za zgon obciążył matkę<sup>85</sup>. W traktacie wspominał o kilku przypadkach wieloraczków, na przykład mówił o: dwunastoraczkach<sup>86</sup>, sześćdziesięcioraczkach<sup>87</sup>,

<sup>80</sup> Więcej na temat ciąży mnogiej w starożytności por. D. Lewandowska, *Ciąża mnoga i wieloraczkowie w starożytności*, Warszawa 2021.

<sup>81</sup> Informacje o ciąży mnogiej pojawiają się w tekstach z epoki. Informacja o narodzinach bliźniąt znajduje się na przykład w *Storie Pistoresi*, gdzie autor wspomina, że w 1346 r. żona messer Luchina urodziła bliźnięta, *Storie Pistoresi [MMCCC–MMCCCXLVIII]*, a cura di Silvio Adrasto Barbi, *Rerum italicarum scriptores*, vol. XI, parte V, Città di Castello 1927, s. 222. O narodzinach siedmioraczków pisał na przykład Paweł Diakon. Por. Paweł Diakon, *Historia Longobardów*, w: idem, *Historia rzymska, Historia Longobardów*, tłum. wstęp, kom. I. Lewandowski, Warszawa 1995, s. 260. Również Jan Długosz wspominał o narodzinach w Rzymie siedmioraczków. Por. *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Ks. 12, 1445–1461, tłum. J. Mrukówna, Warszawa 2009, s. 165. Interesującego zestawienia narodzin wieloraczków od czasów antycznych do XX w. w dwuczęściowym artykule wykonał Claudis Mayer. Por. C. Mayer, *Sextuplets and Higher Multiparous Births: A Critical Review of History and Legend from Aristoteles to the 20th Century. Part I*, „Acta Geneticae Medicinae et Gemellologiae: Twin Research” 1952, nr 1/2, s. 118–135; idem, *Sextuplets and Higher Multiparous Births: A Critical Review of History and Legend from Aristoteles to the 20th Century. Part II*, „Acta Geneticae Medicinae et Gemellologiae: Twin Research” 1952, nr 1/3, s. 242–276.

<sup>82</sup> Por. L. Belloni (red.), op. cit., s. 28–29: „Et imperò, frontoxa mia, per tua salute et ancho per non fare come porca e bestia, riguardate da la superimpregnatione, a zìò che non faci tri o quatro fioli come bestia”.

<sup>83</sup> Por. ibidem, s. 113: „Aprresso, se rende il parto difficile per rispetto di multi feti, che cussi comprimono il ventre, empazandose l’uno e l’altro a lo uscire”.

<sup>84</sup> Por. ibidem, s. 29: „E tu, topinella, non consideri el periculo tuo de la morte per tanti consequenti parti, i quali serano cum gram mazuor dolori assai de l’uxato e cum gram mazuor pericolo di la vita tua, che pur d’uno stai a tanto pericolo”.

<sup>85</sup> Por. ibidem, s. 30: „E pure aricorderò a le meschine che tale superimpregnatione suono caxuone a le fiato dil disperdere il primo feto: e cussi se fanno homicidiale di proprii fioli”.

<sup>86</sup> Por. ibidem, s. 30: „E di tal sopraimpregnatione dice Aristotele zìà essere stata femena veduta parturire duodeci feti uno da puo’ l’altro”.

<sup>87</sup> Por. ibidem, s. 114: „Dice che in Ebbano, villa de Padovana, se ritrova a suo tempo una pregnante fare sexanta feti, che tutti havevano movimento e figura humana”.

siedmioraczkach urodzonych w jego czasach w Padwie, pięcioraczkach, które widział<sup>88</sup>, oraz pięcioraczkach z Bassiano. W przypadku tych ostatnich podał, że troje dzieci zmarło w ciągu dwóch dni od narodzin, czwarte żyło dwa miesiące, a piąte – dziewczynka – około siedmiu miesięcy<sup>89</sup>.

## Podsumowanie

Traktat *Ad mulierum Ferrarienses de regimine pregnantium* jest cennym źródłem informującym o stanie ówczesnej wiedzy ginekologiczno-położniczo-pediatrycznej. Pomimo że Savonarola w swojej pracy wielokrotnie cytuje takich autorów, jak m.in. Hipokrates, Galen, Razes czy Avicenna, to jednak jego traktat nie jest zwykłą kompilacją innych dzieł. Wykorzystanie tak licznych prac dowodzi jego szerokiej wiedzy teoretycznej, a obecność w traktacie wielu jego spostrzeżeń świadczy o długiej praktyce medycznej. Wiedząc, jak wiele zależało od akuserek oraz mając świadomość że między innymi ich brak wiedzy był przyczyną licznych zgonów kobiet i dzieci, w traktacie użył nie tylko języka, który dobrze znały, ale także w przystępny sposób wyjaśniał wszelkie, nawet te bardziej skomplikowane kwestie związane z ciążą i porodem.

Poruszając problematykę trudnego porodu, zwracał uwagę, że niektórych czynników wpływających na pojawienie się komplikacji można było uniknąć – dotyczyło to m.in. wieku przyszłej matki czy nadmiernego wysiłku fizycznego kobiet w czasie ciąży. Wiedział również, że innym, jak np. śmierć dziecka w łonie matki, nie można było zaradzić.

Warto podkreślić, że Savonaroli zależało na zdrowiu wszystkich kobiet, bez względu na ich przynależność do grup społecznych. Świadczą o tym zapisane przez niego receptury, w skład których wchodziły zarówno drogie produkty, na zakup których mogły pozwolić sobie jedynie zamożne panie, jak i te, z których każdego dnia korzystały przedstawicielki niższych warstw społecznych.

---

<sup>88</sup> Por. ibidem, s. 113: „Apresso, se rende il parto difficile per rispetto di multi feti, che cussi comprimono il ventre, empazandose l'uno e l'altro a lo uscire, come è in li gemelli, e quando gie ne suono cinque, come io vedete, e septe, come fuono a mio tempo a Padua”.

<sup>89</sup> Por. ibidem, s. 30: „E io ne vedete una a Bassiano che cussi ne parturite cinque: tri moreteno in dui sequenti zorni, el quarto vivete cerca mexi dui, e il quinto, che femena era, cerca mexi sette”.

## Bibliografia

- Agnolo Pandolfini, *Del governo della famiglia*, Firenze 1847.
- Arnaldi de Villanova *Breviarium practicae a capite usque ad plantam pedis cum Capitulo generali de Vrinis, et Tractatu de omnibus Febribus, Peste, Empiala, et Liparia*, coll. 1332, w: Arnaldi Villanovani Philosophi et Medici summi Opera omnia cum Nicolai Tavreli Mediciet Philosophi in quosdam libros Annotationibus, Basileae 1585.
- Belloni L. (red.), *Il trattato ginecologico-pediatrico in volgare di Michele Savonarola. Ad mulieres ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium*, Milano 1952.
- Bernardino Zambotti, *Diario ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504*, ed. G. Pardi, *Rerum italicarum scriptores ser. 2, vol. 24, parte 7*, Bologna 1933.
- Crisciani Ch., *Michele Savonarola, medico: tra università e corte, tra latino e volgare*, w: N. Bray, L. Sturlese (red.), *Filosofia in volgare nel medioevo*, Louvain-La-Nueve 2003.
- Criscini Ch., Zuccolin G. (red.), *Michele Savonarola. Medicina e cultura di corte*, Firenze 2011.
- Cronaca Malatestiana del secolo XV (AA. 1416–1452), w: Cronache Malatestiane dei secoli XIV e XV (AA. 1295–1385 e 1416–1452), a cura di Aldo Francesco Massera, *Rerum italicarum scriptores, t. XV, parte II*, Bologna [b.d.].
- Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani, t. 2, Trieste 1858.
- De Mauro T., *Il dizionario della lingua italiana*, Paravia-Mondadori, Torino–Milano 2000.
- Diario di ser Tommaso di Silvestro*, w: *Ephemerides Urbevetanae dal Codce Vaticano Urbinate 1745 [AA. 1482–1514]*, a cura di Luigi Fumi, vol. 2, *Rerum Italicarum Scriptores t. XV, parte V*, Bologna b.d.
- Giallongo A., *Il bambino medievale. Educazione ed infanzia nel Medioevo*, Bari 1990.
- Girolamo Albertucci de' Borselli, *Cronica gestorum ac factorum memorabilium civitatis Bononiae ad urbe condita ad annum 1497*, ed. A. Sorbelli, in *Rerum Italicarum Scriptores 2, t. XXIII, parte II*, Città di Castello 1929.
- Gli Experimenti de la ex.ma S.ra Caterina da Furlj, matre de lo inlux.mo signor Giovanni de Medici*, copiati dagli autografi di lei dal conte Lucantonio Cuppano colonnello ai servigli militari di esso Giovanni de' Medici detto delle Bande Nere, Imola 1894.



- Głusiuk A., *Ciąża, poród, opieka nad matką i noworodkiem na podstawie traktatu Michała Savonaroli Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium*, „Almanach Historyczny” 2021, t. 23, z. 2 (specjalny).
- Głusiuk A., *De regimine infantis – opieka nad dzieckiem w średniowiecznej Italii na podstawie Ad mulieres Ferrarienses de regimine pregnantium et noviter natorum usque ad septennium Michała Savonaroli*, „Medycyna Nowożytna” 2021, nr 1.
- Jana Długosza *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 12, 1445–1461*, tłum. J. Mrukówna, Warszawa 2009.
- Liber de sinthomatibus mulierum*, w: M.H. Green (red.), *Trotula. Un compendio medievale di medicina delle donne*, Firenze 2009.
- Mayer C., *Sextuplets and Higher Multiparous Births: A Critical Review of History and Legend from Aristoteles to the 20th Century. Part I*, „Acta Geneticae Medicinae et Gemellologiae: Twin Research” 1952, nr 1/2.
- Mayer C., *Sextuplets and Higher Multiparous Births: A Critical Review of History and Legend from Aristoteles to the 20th Century. Part II*, „Acta Geneticae Medicinae et Gemellologiae: Twin Research” 1952, nr 1/3.
- Paweł Diakon, *Historia Longobardów*, w: idem, *Historia rzymska, Historia Longobardów*, tłum. wstęp, kom. I. Lewandowski, Warszawa 1995.
- Piotr Hiszpan, *Thesaurus pauperum*, w: M.H. Da Rocha Pereira (red.), *Obras medicas de Pedro Hispano*, Coimbra 1973.
- Pseudo-Albert Wielki, *O sekretach białogłowskich*, oprac. J. Krocak, J. Zagożdżon, wstęp J. Zagożdżon, Wrocław 2012.
- Scipione M., *La comare o ricogliatrice*, II, XVI, Venetia 1596.
- Simonetti R., *Savonarola Michele*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma 2018.
- Storie Pistoresi [MMCCC–MMCCCXLVIII]*, a cura di Silvio Adrasto Barbi, *Rerum italicarum scriptores*, vol. XI, parte V, Città di Castello 1927.